

סטיפאן צווייג
תרגם: י. זמורה

ארטורו טוסקאניני

— דמותו —

הוצאת י. זמורה תל-אביב, ת"ד 310

ארטורו טוסקאניני

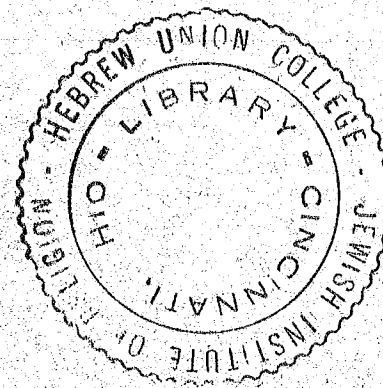
— דמותו —

מאת

סטיפאן צווייג

תרגום: י. זמורה

הוצאת י. זמורה תל-אביב, ת. ד. 310

ארטור טוסקאניני

SC
Box
A-78
1042

1 9 3 6
Printed in Palestine

"את החושק בבלתי-אפשרי אהבתי"

— פאוסט, חלק ב'.

כל נסיון להוציא את דמותו של ארטורו טוסקאניני מכלל היסוד החולף של המוסיקה המבצעת ולקבעה בתוך החומר המתמיד של המלה — מן ההכרח הוא שיחפך ויהיה יותר מביאוגרפיה של מנצח; כל הבא לציין את דבר שרותו של טוסקאניני לגניוס של המוסיקה ואת שליטתו על כל צבור אנושי, — מתאר קודם-כל מעשה מוסרי.

כי עליידי טוסקאניני משרת אחד האישים הנאמנים ביותר בימינו את האמת האימאנטית של היצירה האמנותית בנאמנות יצירתית כל-כך קנאית, בהקפדה כל-כך אכזרית ועם זה גם בענווה, שדוגמתן אי אתה מוצא כמעט בספירה אחרת של עולם היצירה היום. הוא משרת ללא גאווה, ללא יהירות, ללא עקשנות לגבי רצונו של האמן האהוב עליו, הוא משרת בכל צורות השרות שבעולם: בכוח התיווך הנתון לכהן ובמסירות של בעל-אמונה, בקפדנות חדורת צניעות של מורה וביראת-הכבוד הבלתי פוסקת של המתמיד.

זה השומר על הצורות הראשוניות של המוסיקה לעולם אינו מתכוון אל הפרט, אלא אל הדבר בכללותו, לעולם לא תהצלחה החיצונית היא עיקר לו, אלא תמיד הביצוע הפנימי של הנאמנות ליצירה, ומפני שבכל עת ובכל מקום הוא מביא לידי גלוי לא רק את גאוניותו האישית, אלא גם את מרצו הנפשי והמוסרי המיוחד, על-כן נהפכים מעשיו למאורע-למופת לא רק בתחום זה של האמנות, אלא לכל האמנויות והאמנים, כאן עובר נצחון אישי נעלה את גבולות השטח המוסיקאלי ונהפך לנצחון על-איש, שמנצח הרצון היצירתי את כחה-התנגדות של החומר, — סימן מובהק, שגם בימים מתמוטטים ונוחים להשבר יש בידי אדם אחד להגיע לידי נס השלימות.

לשם תפקיד זה שאין שיעור לחשיבותו, חישל טוסקאניני שנים על שנים את נפשו עד כדי חוסר-רחמים שאין לו אח ודוגמה, ועל-כן ראוי הוא לשמש מופת. בתחומה של האמנות באה אצלו בחשבון — כאן גדלותו וכאן גם עולו הקשה — רק השלימות, ולא שום דבר בלעדיו: כל השאר, זה הראוי כמעט לשבח זה הקרוב לשלימות, זה הדומה בלבד — אינו קיים אצל עקשותו האמנותית, או שהוא קיים כדבר השנוא. טוסקאניני שונא את הפשרה בכל צורותיה, מואס הוא באמנות כמו בחייו, בכל הסתפקות במועט ידידותית, בשביעת-הרצון הקלוקלת, בעמק-השונה. לשוא תנסו להזכיר לו, או להסביר לו, כי בתוך הספירה של עולם זה אין להשיג את השלימות ואת ההחלטה, וכי אפילו הרצון הנהדר ביותר אינו נזכה אלא בהתקרבות חיצונית אל השלימות, שהיא נחלת האלוהים לבדו ולא של האדם; לעולם לא יכיר — זה הלא-חכם הנעלה — בענוותנות חכמנית זאת. לדידה אין באמנות כלום חוץ מן המוחלט, וכאותו גבור שנים של באלזאק מבלת הוא את כל חייו ב"בקשת המוחלט". אכן, כל רצון השואף אל הבלתי מושג, תרוצה לקיים את הדומה, משיג באמנות ובחיים תוקף ועז, שאין לעמוד בפניהם: לעולם יוצר רק ה"למעלה מן המדה", ולא ה"במדה".

רצונו של טוסקאניני מוכרח להיות רצון כולם, בצוותו — צריכים הכל לציית. אין להעלות על הדעת — כל מוסיקאי שחיה בצל שרביטו המגי העיד על כך — כי משהו הנתון לכוחו המתפרץ והאלמנטרי, יהיה עיף, רפה או בלתי מדויק. בדרך של עריוידם נסתר זורם משהו ממרצו המחושל-מחושמל בכל עורק וככל שריר, בין של המנגנים עמו ובין של קהל הנהנים. רצונו של טוסקאניני המוקדש ליצירה, יש בו מלכתחילה מן הטרור הקדוש, מן השליטה, המשתקת מראש כל רצון זולתו, אך לאחר כך שופעת היא ועוברת על גדולתה. עלידי כוח-מתח מתפרק מרחיב הוא את בית קבולו של הרגש המוסיקאלי בכל אדם ומוציאו משיעור מדתו עד כה, הוא מאדיר את הכוחות, את הכשרון של כל מוסיקאי, וכמעט שאפשר לומר, גם את יכולתו של כל-י הנגינה הדומם. כהפיקו מן

הפארטיטורה את כל המסחר והנגוה, כן יפיק, עלידי דרישות ותבניות בלתי פוסקות, מכל מנגן בתזמורת את תמצית כל יכולתו ואת-אחרית כל הכוח האישי, הוא כופה עליהם קנאות של עבודה, מתח גבוה של רצון ויכולת, שבמדה כזאת לא הרגיש איש מהם לפניו ולא ישיגם גם לאחר כך.

מאליו מובן, כי אונס-הרצון כזה לא יתכן שייעשה בדרכי שלום ונחת, שבלול כזה מחייב ממילא מלחמה קשה, פראית וקנאית, ואחד הדברים הנפלאים בעולם, אחד הגלויים הנשגבים לכל יוצר ולכל מבצע יצירה, דבר חשוך לשעות-חיים אשר זכרן לא ישבת, היא האפשרות להיות עד ראיה ולראות, מתוך רגשות, מתוך זעזוע נפש ומתחנות, מתוך השתוממות-אימה, איך נאבק טוסקאניני לשלימות הזאת, איך הוא בלחם לשיא השיאים, הרי בדרך כלל נטושה מלחמה לשלימות הצורה — אצל המשוררים, הציירים, המוסיקאים והקומפוניסטים — בתוך מעבדה נסתרת וסגורה, לכל היותר אפשר לנחש את עמלם ליצירה רק לאחר-מעשה — מתוך הרשימות וכתבי-היד; ואלו בחזרות של טוסקאניני אפשר לראות בהתאבקות יעקב עם אלוהי השלימות, להאזן בעינים ולשמוע באזנים, והרי זה כמין מחזה נשגב, מטיל אימה ונהדר כתופעת טבע. כל העמל למען האמנות, ואחת היא באינו ספירה של אמנות — נזכה כאן לקבל עידוד והתלהבות ממופת של נאמנות ליצירה, בראותו, באיזה כוח, באיזה מתיחות — ואפילו אכזריות מכריח אדם אחד, אחוז תאות השלימות, כל כלי-נגינה וכל מנגן לתת את הנעלה ביותר, בהאותו אדם המכריח, על ידי סבלנות קדושה וחוסר-סבלנות קדושה, את הקלוש ואת הבינוני, לעלות ולהגיע בדיוק אל מעלת רום חזון יצירתו, הנקיה משגיאה ומרבב, כי אצל טוסקאניני — וחזו סגולתו המיוחדת — לעולם אין תפישת היצירה מתהווה בשעת החזרה, כל סימפוניה של אמן גדול עוצבה בפנימוניותו משכבר, היא עומדת מוכנה ושלימה על קצבה ודמותה לכל צלליה לפני גשתו אל "עמודי" החזרה אצלו אינה עוד בגדר של יצירה, אלא היא תכשורה ותתאמה לחזון יצירה פנימי מדויק, כי תמיד בא הוא לאחר שעבודתו

מוכנה ומשלמה אתו ואלו המוסיקאים עדיין מתחילים. כי שבועות רצופים ישים לילות כימים — לעולם אין גוף מדהים זה זקוק לשינה יותר משלש-ארבע שעות — יקריב את הדפים אל עיניו קצרות-הראות, ילמד ויבלע את הפרטיטורה על כל פרטיה, תו לתו וטקט לטקט. חושו המובהק בחן כל בן-גוון, ישרו המוסרי העמיק חקר ותבע דין-דחשבוני בלשני על כל דגש ועל כל תג שבקצב. כוח-זכרונו המושלם, שאין לו אח ודוגמה, סגל לו את היצירה בכללה כסגלו כל פרט לחוד, ואינו זקוק עוד לפארטיטורה, יכול הוא להשליכה מעל פניו, כהשלך קליפה מיותרת. כמו תחריט של רמבדאנדט, שכל קו, בחודו הקבוע, בעמקו ובתנופתו האישית, חקוק בלוח הנהושת — כן חקוק עכשיו כל טקט וטקט, ללא אפשרות שני, במוח המוסיקלי ביותר בעולם, במוחו של טוסקאניני, בגשתו אל „עמוד“ החזרה, בבחירות שטנית יודע הוא את חפצו, העיקר הוא לשעבד לרצונו את זולתו משולל הרצון, לכפות את חזיונו האפלטוני, להפוך את חזונו המושלם לצליל תזמורתי, לעשות את הרעיון המוסיקלי לתנופת-צליל ממשית ולהטיל בתורת חוק-ולא-יעבור למספר רב של מוסיקאים את מה שהוא, האחד, שומע כבר בשלימות ספירית, עבודת ענקים, העפלה הנראית לבלתי-אפשרית: חבורה של כשרונות ואופיים שונים מוכרחים להרגיש ולהגשים בנאמנות פוטוגראפית ופוטוגראפית את החזון של האחד. אבל דווקא עבודה זו, אם כי נעשתה כבר אלף פעמים בהצלחה רבה, היא שאיפת טוסקאניני וענווה, וכל הזוכה לחיות פעם אחת את הדבר הזה ולראות באיזה אופן הוא צר את הרבים לחסיבה אחת ונותן לכולם קו שווה, באיזה דרך ובאיזה כוח דרוך הופך הוא את המטושטש לשלם — כל אדם המכבד את האמנות, בצורותיה הגבוהות, כמתן-טעם למוסר, שעת-לקח זו הוא לא ישכח לעולם. כי רק בשעות אלה משיג אתה אתה את השפעתו של טוסקאניני לא רק בשטח היצירה, אלא גם בשטח המעשה המוסרי. נשפי הנגינה הפומביים מראים לקהל את בעל הכשרון, את האמן, את הוירטואוז במלאכתו, את המנהיג, את בעל הנצחון, — נשפים אלה הם כבר השער לשלימות. אבל בשעת החזרה חי אתה

את מלחמת ההכרעה למען השלימות, רק בה אפשר לראות את היסודות, את האמת, את הדמות הטראגית של האדם הנאבק, רק בה אפשר להבין את אומץ-הרוח ואת המת-האף של הלוחם המלהיב שיש בטוסקאניני, כשדו-קטל ספוגות החזרות רעש של עליות וירידות, חדורות הן קדחת ההצלחה או הכשלון, בהן ורק בהן מתערטל האיש שבטוסקאניני ונצב בעירום נפשו.

ואמנם, כלכת אל שדה-הקרב ילך תמיד טוסקאניני אל החזרה, כבר בחיזוניתו הוא משתנה עם כניסתו לאולם. כל הרואה אותו כשהוא יחידי או בתוך חברת אנשים — נקל לו להניח, שאדם זה, בעל חוש השמיעה הדק ביותר בעולם, כבד-אוזן הוא, כי כמעט תמיד הוא מהלך ויושב בעינים זרות, כשורועותיו מכווצות, משהו בו סגור לחלוטין בפני העולם החיצוני. אין לפקפק: משהו פועל בקרבו, הוא מקשיב, הוא חולם לתוך פנימיותו וכל חושי מכוושים אל תוכו. אם מתקרבים אליו או מדברים אליו — הרי הוא נבהל, עיניו האפלטוני-עמוקות זקוקות לרגע או חצי רגע כדי להשתחרר מן הפנים ולצאת אל החוץ, גם בשעה שהמדובר הוא על ידי קרוב; כל כך מרוכז הוא ואבוד בתוך עצמו, כל כך סגור הוא ומסוגר כלפי כל דבר העומד מחוץ למוסיקה המכה גלים בקרבו, חולם בהקין, חולם ביצירה, כולו מבודל ומרוכז ריכוז של אמן יוצר ואמן מבצע, כך יתהלך טוסקאניני בדרך השעות. אבל מיד, בקחתו את השרביט בידו, בהתיצבו אל מול פני התפקיד, נהפכת בדילתו זאת להתקשרות, והחלומיות — לרצון-מעשה. בתנועה אחת מודקפת קומתו, לפתע פתאים מתמר ועולה מכתפיו משהו מן הצבאי, המלחמתי, הוא נעשה מפקד, נגיד ומצווה, דיקטאטור. בערנות ובלהט-אש בורקות עיניו, שבדרך כלל הן כקטיפה אפלה מתחת לגבותיו הפרועות, קמט הרצון נמתח מסביב לפיו, כל שריר בידו, כל רמ"ח אבריו במצב של ערנות גדולה ביותר, כמוכנים להתקפה, מיד בעלותו „לעמוד“, והוא סוקר במבט נאפוליאוני את יריבו — כי את קהל המוסיקאים המחכה לו, רואה הוא באותו רגע כראות פלוגת צבא שלא נכבשה עדיין, ועליו הוטל לאמן אותה — כראות מהות מתנגדת

והולקת עליו, שיש להטיל עליה עול של חוק ושבת-מוסר. הוא מברך בעידוד את חבריו, מרים את שרביטו, וברגע זה — כחשמל במחט הכלירעם — מצטבר באופן היסטרטי כל רצונו בשרביט-קסמים זה. רק הגף אחד, והאלמנט משתחרר, כל הכלים הולכים בקצב אחרי הטאקט שלו, הניתן כבהירות ובגברות. יותר, יותר, הנה הם מרגישים כבר, הנה הם נושמים כבר יחד אתו. אך לפתע פתאום — זהו ממש כאב! זו ההפסקה הפתאומית, בהלומי רעם ובהללים כולם — דפיקה קשה ויבשה של השרביט בעמוד, המוסיקאים מפסיקים בנגינתם השלמה — השלמה כבר בשבילנו. קמה דממה, ריקנות עומדת מבוהלת מסביבו, ובדממה הזאת שומעים רק את קולו של טוסקאניני, "מה נו! מה נו!" עיין ורגנו, כאנחת-אכזבה בשמע "לא" זה. זו ההערה הכואבת, משחו עורר אותו, איכזב אותו בחזונו, הצליל החי, שיצא מתוך הכלים, לא היה עוד אותו הצליל שהוא, טוסקאניני, רצה בו באזנו הפנימי. עדיין מתוך מנוחה, במעשיות, באדיבות מנסה טוסקאניני להקנות למוסיקאים את טעמו. ואז הוא מרים את השרביט, מתחילים מחדש ממקום שהפסיקו, הנה מתקרבת כבר הנגינה אל הצליל שהוא חולם עליו, ואף על פי כן לא הושגה ההתאמה המלאה, עדיין אין איזון ללא שיור מן הקצה אל הקצה שבין הביצוע התזמורתי ובין החזון הפנימי. שוב דופק, טוסקאניני בשרביטו, נרגז יותר, מאומץ יותר, הסברתו חסרה סבלנות יותר, משום שהוא רוצה במפורש יותר, על-כן הוא מפרש יותר, בכל הצורות מתפתחים והולכים כל כוחות הפתוי שלו וכשרון הוויסטיקליציה של האיטלקי בהפך בגופו מלא הבטוי לגאונות. גם האדם הלא-מיסיקלי ביותר מן ההכרח שירגיש עכשיו את רצונו ודרישתו, בשעה שהוא מראה בטאקט את הקצב, בשעה שהוא פושט את זרועותיו כמשביע או חוזר ולוחצן בהתלהבות אל לבו, כדי להדגיש את הרגש החזק יותר הדרוש לו, בשעה שהוא עובד באופן פלאסטי בכל גופו ומדגים לראייה את דמות הצליל האידיאלי. בהתרגשות ולהיטות מתגברת מאמץ הוא את כל כוחות השידול, הוא מפציר, הוא משביע, הוא פושט יד, הוא תובע, הוא עושה

העויות, הוא מוזה, הוא שר לפניהם, הוא נהפך בזה אחר זה לכל כלי הנגינה שבתזמורת, בשעה שהוא רוצה לנטוע בו התלהבות, באופן מוחשי לכל זורמות לתוך ידו תנועותיו של הכנר, של המחצצר ושל המתופף; פסל שירצה לתת דמות לבקשה אנושית, לחוסר סבלנות, לגעגועים, למתיחות וללחץ גלחב, לא ימצא דוגמא נהדרת יותר מתנועות מעצבות-צלילים של טוסקאניני, ואם חרף כל ההלהבה הזאת, אם חרף כל ההדגמה העצבנית הזאת אין התזמורת תופשת את חזונו האישי ואינה משיגה אותו, בהפך צערו על אי-ההשגה, על קוצר-היד על אהמות, לכאב, הוא גונח כפצוץ בשמיעתו העדינה, הוא יוצא מכליו, כי הוא עומד על דעתו בכל תוקף, הוא שוכח את כל סייגי הנימוס, כי הוא מרגיש רק את סייגי היצירה, הזעם נגד התנגדות החומר נכנס לדבריו, הוא צועק, הוא נוהם, הוא מחרק ומגדף, ולא קשה לחבין, מדוע זה מרשה הוא רק לידידים מובהקים לבוא בשעת חזרותיו, כי יודע הוא תמיד, שחזקה ממנו תאוותו שאין דוגמה לה, זו שאינה יודעת שובע, התאוה לשלימות, מזעזע והולך בעשה חזיון זה של ההתאבקות, במדה שטוסקאניני מתאמץ להפיק מן המנגנים את הצורה המשוכללת, הקיצונית, הצורה שהוא חולם עליה, שהיא בת הספירה העליונה של היצירה. כל גופו רוטט מהתרגשות, כגופו של האגרוף במלחמתו, קולו נעשה צרוד מן ההלהבה שאינה פוסקת, זיעתו שותתת ממצחו, הוא יגע, תמיד הוא נראה כמודקן לאחר שעות אלה של עבודה קשה; אבל לעולם אין הוא מוותר אפילו כמלוא נימא עד אם השיג את השלימות שחלם עליה. במרץ מתגבר דוחף הוא קדימה בלי הרף עד שהמון המוסיקאים בהפך לבסוף לרצונו שלו ועד שחזונו נעשה ליצירה כלו בלי שיור כלשהו.

רק מי שזכה פעם לראות את ההתאבקות הזאת, זו ההתאבקות העקשנית של ימים רבים לכל פרט ופרט של השלימות בחזרות, מדרגה אל דרגה, רק הוא יודע את ההירוואיות שבטוסקאניני, רק הוא יודע את המחיר שהוא משלם בעד שלימות, שהקחל משער אותה כדבר המובן מאליו אצלו, אבל תמיד הושגה

המדרגה הגבוהה ביותר של היכולת, אם הקשה ביותר נראה כטבעי כבר, אם השלימות נראית כמובנת מאלית. כל הרואה את טוסקאניני בערב בתוך אולם מלא והוא כרבי-מג ושליט המושל על להקת התזמורת, כשהוא מנהיג עלידי שרביטו בנחת ובלי התאמצות את המוסיקאים ההולכים אחריו כמהופנטים, נדמה לו כאילו נצחון זה הושג בלי מלחמה והוא עצמו כסיכום של כל בטחון, בטוי עליון של נצחון... לאמתו של דבר, לעולם אין שום פעולה נראית מושלמת בעיני טוסקאניני, מה שהקהל רואה כהחלטי נעשה בשבילו, בינתיים, לבעיה חדשה. אין הוא מרוצה בשום יצירה מן היצירות, חרף כל חמשים שנות בקיאותו של בן-שבעים זה, שבכל פעם ופעם עומד הוא שוב בפני הבלתי-ידיעה, כאמן העומד כל פעם לבסיון. לעולם אין הוא יודע נוחיות מתהדרת וריקה, לעולם אינו יודע, כמאמר ניצשה, את „האושר החום” של הפורקן, של המוסקס מעצמו. יתכן, כי אין שני לו בין החיים אתנו היום, שיתסר ביסורים טראגיים מפני האי-שלימות של כלי-הנגינה לעומת הצליל הנשמע לו בחזון, כהתיסר אדם זה המנצח על התזמורת על צד היותר מצוין, כי למנצחים נלהבים ניתנים, לפחות, רגעי התפעלות מסוימים, ניכר בו בברונו וואלטר, אחיו האפוליני במוסיקה, שיש לו רגעים שהוא חש עצמו נגאל ונהנה מחד עליון בתוך היצירה, כשהוא מנגן או מנצח את מוצארט, יש ופניו קורנים פה ושם מן האור החוזר של המאור הגדול הזה. מרגיש הוא את היותו נשא על גבי הנחשול שיצר בעצם ידו, והוא מחייך, שלא מדעתו, הוא חולם, הוא מרחף בזרועות המוסיקה, חסד זה של יכולת השכחה העצמית לא ניתן לטוסקאניני, אסירה הגדול של השלימות, געגועים פראים על צורות עליונות שאין להן שיעור אוכלים אותו ואין בו באיש-אמת זה אפילו צל של מלאכותיות כשהוא מוקף תשואות התלהבות לאחר קונצרט, והוא מבוייש ונכלם, יורד מ„עמודו” במבט נפעם ונבהל, כשהוא מודה בלי רצון ורק מתוך צורך של דרך-ארץ כלפי הקהל הרועם בהתלהבותו. כי מעל לכל הישג וכיבוש מרחפת אצלו איוו עצבות נסתרת ומסתורית, יודע הוא, כי גם הנכבש על ידי גבורה אין

לו קיום ביסודו המבוצע; מרגיש הוא, כקיסס, את יצירתו „הכתובה על-פני המים”, נסחף על-ידי הנחשול החולף, שאין לעכבו לא על-ידי החושים ולא על-ידי הנשמה: ועל-כן אין כל הצלחה יכולה לשכרו או לקחת את לבו. יודע הוא, כי בשטח התזמורת לא נעשה דבר שיעמוד לעולם, וכל שלימות מיצירה ליצירה, משעה לשעה יש לכבשה ולהשיגה. יותר מכל אדם אחר יודע איש זה המשוכלל מרגוע, כי לעולם אין הוא מסתפק: אמנות היא מלחמה תמידית, לעולם איננה בגדר סוף, אלא תמיד התחלה שאין לה הפסק.

הומרדין מוסרי כזה והומר-אופי כזה — מאורע הוא בתחום אמנותי וחיינו. אולם אל נא נקבול שתופעה טהורה ומוסרית כזאת בלתי נפרצה היא, ושרק ימים מעטים בשנה ניתן לנו האושר לשמוע יצירות שלימות מאת אמן שלם כזה. אין לך דבר המסוכן לכבודה של האמנות והאתוס שלה כהתעסקות יומיומית נוחה, כאותה קלות, שבה ניתן על-ידי הראדיו והגרמופון הנאור ביותר בכל שעה, שגם יד הרשלן ביותר משיגה אותו; כי נוחיות זאת משכיחה אצל הרבים את עמל היצירה, ומרגילה אותו לקבל אמנות בלי מתיחות ויראת-כבוד, כקבל את הלחם והשכר, ועל כן מעשה נדיב הוא ותאוה היא לראות בימינו את האחד ביצירתו, שעל ידי כוח הופעתו מזכיר הוא בהכרח, כי האמנות היא עבודת קודש היא, שרות של כהונה לאלוהות שאין להשיגה בעולמנו, לא מתנת חנם של המקרה, אלא חסד של שכר מצוה, לא שאיפה פושרת, אלא גם צורך יצירתי. בזכות הגניוס שלו וכן גם באפיו שאינו נכנע, השיג טוסקאניני את הפלא הזה שהוא מכריח מיליונים להרגיש את הירושה המוסיקאית הניתנת לביצוע, כערך חי של ההווה, ומעשהו זה בתחומי המוסיקה המבצעת משפיעה באופן יוצא מן הכלל גם מחוץ לתחומי המוסיקה: כי ההישג בתחומי אמנות אחת הוא ממילא גם הישג לכל האמנויות. תמיד מביא האדם היוצא-מן-הכלל אל הכללים ואל המשמעת לכללים, ואין דבר, שיעורר בנו את יראת-הכבוד בפני המליץ הזה על הנאמנות

ליצירה, כעובדה זו, שהצליח טוסקאניני ללמד דור טרוף ומחוסר אמונה
כדורנו, יראתיכבוד לגבי יצירותיו וערכיו הקדושים.

8315

דפוס "א ר ק" תל-אביב. הרצל 9.